

УДК 316.613

ВОЛОДИМИР ПАНІОТТО,

*доктор соціологічних наук, професор
НаУКМА, генеральний директор КМІС, Київ*

ЮЛІЯ САХНО,

*магістр соціології, науковий співробітник
КМІС, директор банку даних “Київський
архів”, Київ*

АЛІСА ПЯСКОВСЬКА,

студентка НаУКМА, Київ

Динаміка рівня щастя та його детермінанти. Україна 2001–2017

Анотація

Від 2001 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) здійснює моніторинг відчуття щастя населенням України, що дає змогу не тільки відстежувати зміни, а й визначити чинники, що впливають на щастя. Ми використовуємо дані щорічних опитувань (крім 2004 року) для опису динаміки рівня щастя населення України (16 опитувань). У кожному опитуванні було проведено інтерв'ю із приблизно 2000 респондентів. Для вимірювання рівня щастя ми використовуємо пряме запитання: “Ви вважаєте себе щасливою людиною?” з варіантами відповіді “так”, “радіше так, ніж ні”, “і так, і ні”, “радіше ні, ніж так”, “ні”. У нашій статті ми подаємо динаміку рівня щастя (відсоток респондентів, які сказали, що вони щасливі або досить щасливі) з 2001 до 2017 року. Ми вивчаємо два типи чинників, що впливають на рівень щастя. Перш за все — пов'язані з реальністю, такі як соціально-демографічні характеристики та рівень благополуччя. Однак ми також вивчаємо вплив сприйняття ситуації,

© В.Паніотто, 2018

© Ю.Сахно, 2018

© А.Пясковська, 2018

зокрема вплив задоволеності респондентів різними аспектами життя на рівень щастя (задоволеність сім'єю, роботою, рівнем безпеки тощо).

Ми також проводимо когортний аналіз змін у детермінантах щастя молоді впродовж 10 років. Ми порівнюємо групу молодих людей (18–34 років) у 2006 році з групою молодих людей віком 18–34 роки у 2016 році та групою тих, кому 28–44 роки, у 2016-му (це когорта 18–34 років 2006 року у 2016-му). Цей тип аналізу дасть змогу відокремити вікові зміни в детермінантах щастя від змін, пов'язаних з історичними змінами.

Ключові слова: щастя, суб'єктивне благополуччя, задоволеність життям, життєві орієнтації, чинники щастя, детермінанти щастя, предиктори щастя, когортний аналіз, банк даних

ВЛАДИМИР ПАНИОТТО,

доктор социологических наук, профессор
НаУКМА, генеральный директор КМИС, Киев

ЮЛИЯ САХНО,

магистр социологии, научный сотрудник
КМИС, директор банка данных “Киевский архив”, Киев

АЛИСА ПЯСКОВСКАЯ,

студентка НаУКМА, Киев

Динамика уровня счастья и его детерминанты. Украина 2001–2017

Аннотация

С 2001 года Киевский международный институт социологии (КМИС) осуществляет мониторинг ощущения счастья населением Украины, что позволяет не только отслеживать изменения, но и определить факторы, влияющие на счастье. Мы используем данные ежегодных опросов (кроме 2004 года) для описания динамики уровня счастья населения Украины (16 опросов). В каждом опросе проводились интервью с примерно 2000 респондентов. Для измерения уровня счастья мы используем прямой вопрос: “Вы считаете себя счастливым человеком?” с вариантами ответа “да”, “скорее да, чем нет”, “и да, и нет”, “скорее нет, чем да”, “нет”. В нашей статье мы предлагаем динамику уровня счас-

тья (процент респондентов, которые сказали, что они счастливы или достаточно счастливы) с 2001 по 2017 год. Мы изучаем два типа факторов, влияющих на уровень счастья. Прежде всего — связанные с реальностью, такие как социально-демографические характеристики и уровень благополучия. Однако мы изучаем и влияние восприятия ситуации, в частности влияние удовлетворенности респондентов разными аспектами жизни на уровень счастья (удовлетворенность семьей, работой, уровнем безопасности и т.п.).

Мы также проводим когортный анализ изменений в детерминантах счастья молодежи в течение 10 лет. Мы сравниваем группу молодых людей (18–34 года) в 2006 году с группой молодых людей в возрасте 18–34 лет в 2016 году и группой тех, кому 28–44 года, в 2016-м (это когорта 18–34 лет 2006 года в 2016-м). Этот тип анализа позволит отделить возрастные изменения в детерминантах счастья от изменений, связанных с историческими изменениями.

Ключевые слова: *счастье, субъективное благополучие, удовлетворенность жизнью, жизненные ориентации, факторы счастья, детерминанты счастья, предикторы счастья, когортный анализ, банк данных*

VOLODYMYR PANIOTTO,

Ph.D., professor of NaUKMA, KIIS General Director, Kyiv

JULIA SAKHNO

magister, KIIS research fellow, the Director of databank “Kiev archive”, Kyiv

ALISA PIASKOVSKA,

NaUKMA student, Kyiv

The Dynamics of the Level of Happiness and its Determinants: Ukraine 2001–2017

Abstract

Since 2001, Kiev International Institute of Sociology (KIIS) monitors feeling of happiness of Ukraine population, which allows not only to track changes, but also to identify factors that affect happiness. We use the data of annual surveys (except 2004) to describe the dynamic of level of happiness of population of Ukraine (16 surveys). We interview about 2000 respondents in every survey. To measure level of

happiness we use direct question “Do you consider yourself a happy man?” with answers “yes”, “rather yes, than no”, “both yes and no”, “rather no, than yes” and “no”. In our paper we present the dynamics of happiness level (the percentage of respondents who said that they are happy or rather happy) from 2001 to 2017. We study two types of factors influencing the level of happiness. First of all, factors associated with reality, such as socio-demographic factors and the level of well-being. However we are also studying the effect of the perception of the situation, in particular, the impact of satisfaction with various aspects of life on the level of happiness (satisfaction with family, work, security level, etc.)

We also conduct a cohort analysis of changes in the determinants of happiness of young people over 10 years. We compare a group of young people (18–34 years) in 2006 with a group of young people 18–34 years old in 2016 and with a group of 28–44 years old in 2016 (this is a cohort of 18–34 year 2006 in 2016). This type of analysis will allow to separate the age-related changes in the determinants of happiness from the changes associated with historical changes.

Keywords: *happiness, subjective well-being, satisfaction with life, life orientations, factors of happiness, determinants of happiness, predictors of happiness, cohort analysis, data bank*

У статті розглядається динаміка суб’єктивного відчуття щастя населенням України з 2001 до 2017 року. Аналізуються чинники, що впливають на рівень щастя населення загалом (віком 18 років і старших) і молоді.

Вимірювання

За словами Е.Динера, “суб’єктивне благополуччя визначається як когнітивні та афективні оцінки з боку людини її життя”. Ці оцінки включають емоційні реакції на події, а також когнітивні судження про задоволеність та наповненість життя. Таким чином, суб’єктивне благополуччя — це широкий концепт, що включає переживання приємних емоцій, низький рівень негативних настроїв та високу задоволеність життям [Diener, 1984: р. 63]. Хоча соціологи пишуть про різне розуміння щастя і про різні його аспекти (див., наприклад, інтерв’ю “Соціологія і щастя” соціолога та соціального філософа Зигмунта Баумана, котрий, напевно, є одним із найкращих відомих сучасних соціальних мислителів¹), ми вважаємо, що суб’єктивне відчуття щастя є одним із найадекватніших вимірників суб’єктивного добробуту. Ми згодні з визначенням Ричарда Леера, який під щастям розуміє “... почуття того, що вам добре, що ви радієте життю і хочете зберегти це почуття” [Лейард, 2012: с. 26].

¹ Я ніколи не знаходив кращої відповіді, ніж повторювати відповідь Йогана Вольфганга Гете на запитання про те, чи було в нього “щасливе життя”. Як ви тепер, мабуть, знаєте, він відповів, що мав щасливе життя, хоча він не міг згадати жодного щасливого тижня. Послання в цьому твердженні читається настільки ж легко, наскільки вирішальне значення воно має для нашого розуміння природи щастя: а саме, що щастя полягає не у свободі від неприємностей, а у протистоянні неприємностям, боротьбі з ними та їх подоланні...” [Jacobsen, 2014: р. 93].

Валідність цього підходу доводить В.Паніотто у книзі “Качество социологической информации”. Він розглядає всі соціологічні ознаки під кутом зору виявлення показника (інформації), яка може бути кінцевим свідченням валідності соціологічного вимірювання. Аналіз показав, що в цьому сенсі існує п’ять типів соціологічних ознак, а для вимірювання рівня задоволеності та рівня щастя найбільш валідним методом є самооцінка респондента. “Жодні об’єктивні показники — як фізіологічні (пульс, дихання і т.ін.), так і соціальні (висока зарплатня, хороші житлові умови і т.ін.), — що свідчать, з точки зору дослідника, про повне благополуччя респондента, ніякі спостереження та судження інших людей не є підставою стверджувати, що дана людина задоволена, якщо вона це заперечує” [Паніотто, 1986: с. 117]. Найбільш валідною інформація про задоволеність респондента є тоді, коли вона надходить від самого респондента, а не коли її дослідники в процесі аналізу виводять за допомоги інших показників.

Тож для вимірювання рівня щастя ми використовуємо пряме запитання “Чи Ви вважаєте себе щасливою людиною?” з варіантами відповіді “так”, “радіше так, ніж ні”, “і так, і ні”, “радіше ні, ніж так”, “ні”.

Для оцінювання задоволеності окремими аспектами життя ми використовуємо запитання з аналогічною шкалою (наприклад: “Наскільки Вас задовольняє або не задовольняє Ваша робота?” — “повністю задовольняє”, “більше задовольняє, ніж ні”, “наскільки задовольняє, настільки ж не задовольняє”, “більше не задовольняє, ніж задовольняє”, “повністю не задовольняє”).

Для оцінювання рівня добробуту — запитання про те, на що респондентові бракує грошей: “Будь ласка, подивіться на картку і скажіть, яке із тверджень найточніше відповідає фінансовому становищу Вашої сім’ї?”.

Нам не вистачає навіть на їжу	1
Нам вистачає на їжу, проте одяг купувати вже складно	2
Нам вистачає на їжу та одяг і ми можемо накопичувати, проте цього не вистачає на якісь дорогі речі (такі як телевізор чи холодильник)	3
Ми можемо собі дозволити купувати дорогі речі (такі, як телевізор чи холодильник)	4
Ми можемо дозволити собі купити все що завгодно	5

Це запитання КМІС використовував від 1994. Воно показало високу скорельованість з багатьма показниками, що характеризують рівень добробуту. Так, наприклад, динаміка частки тих, кому не вистачає грошей на їжу, збігалася з динамікою абсолютної бідності, яку розраховував для України Світовий банк.

Дані

Від 2001 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) здійснює моніторинг відчуття щастя з боку населення України, що дає змогу не тільки відстежувати зміни, а й визначити чинники, які впливають на

щастя. Ми використовуємо дані наших щорічних омнібусних досліджень (крім 2004 року) для опису динаміки рівня щастя населення України (17 опитувань). У кожному дослідженні з 2001-го до лютого 2014-го методом інтерв'ю опитано 2000 респондентів віком від 18 років, що мешкають у 110 селах, селищах міського типу та містах усіх областей України та Криму, а також у Києві, за чотирищаблевою стохастичною на кожному щаблі вибіркою.

На першому щаблі відбираються міста і сільські райони з імовірністю, пропорційною розміру (PPS), на другому щаблі відбувається випадковий відбір 200 точок опитування (поштових дільниць в одних дослідженнях, виборчих дільниць — в інших) по всій Україні (в усіх 24 областях України та в АР Крим). На третьому щаблі випадковим маршрутним методом відбираються домогосподарства. Завершальним етапом є випадковий відбір респондентів у домогосподарствах.

Статистична похибка вибірки з імовірністю 0,95 не перевищує 2,3% для показників, близьких до 50%; 2,0% — для показників, близьких до 25% та 75%; 1,5% — для показників, близьких до 12% та 88%; 1% — для показників, близьких до 5% та 95% (наведено теоретичні величини статистичної похибки без урахування дизайн-ефекту; для переважної більшості показників вплив дизайну застосованої в опитуванні стохастичної вибірки підвищує похибку не більш як в 1,5 раза).

Дані з 2001-го до лютого 2014-го репрезентативні для всього дорослого населення України. Дослідження, проведені з лютого 2014 року, репрезентативні для дорослого (18+) населення України, але без окупованих територій (без Криму та частини Донецької та Луганської областей, що не перебуває під контролем України).

Як і в багатьох інших дослідженнях, проведених в Україні після анексії Криму та окупації частини Донбасу, динаміка результатів соціологічних опитувань почасти пов'язана зі змінами в поглядах, думках і орієнтаціях людей, а почасти — зі зміною території України, яка доступна для соціологічних опитувань. Наприклад, за даними наших опитувань, частка прихильників вступу України до ЄС з лютого 2013-го (опитування по всій території України) до вересня 2016-го (опитування без окупованих територій) збільшилася з 37% до 46%, тобто на 9 відсоткових пунктів, але якщо порівнювати зіставні території, тобто прибрати з даних 2013 року Крим та окуповану частину Донбасу, то зростання за цей період становитиме від 42% до 48%, тобто лише 6 відсоткових пунктів. Таким чином, можна сказати, що дві третини динаміки пов'язані зі змінами “в головах людей”, натомість зі зміною території, контрольованої Україною, — третина. Однак відокремлення складових динаміки кожного разу вимагає окремого аналізу.

Динаміка рівня щастя в Україні

Далі наведено схему, що описує динаміку рівня щастя (відсоток респондентів, котрі сказали, що вони щасливі або досить щасливі) та динаміку добробуту (відсоток респондентів, які мають достатньо грошей на їжу та одяг).

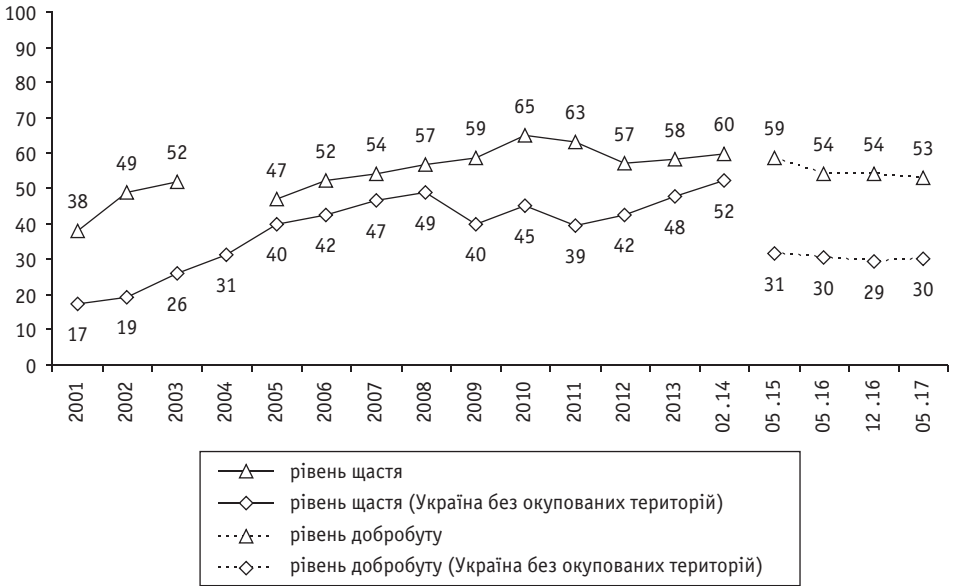

Рис. 1. Динаміка рівня щастя і рівня добробуту, 2001–2017

Як бачимо, рівень щастя (число щасливих) виріс з 2001 року до 2010 року з 38% до 65%. Можливою причиною такого істотного зростання рівня щастя могло бути економічне зростання в Україні, яке тривало від 2002-го до світової економічної кризи 2008-го. Звісно, один цей чинник не може пояснити зростання і падіння рівня щастя — економічні негаразди 2008 року не тільки не призвели до падіння рівня щастя, а й навіть супроводжувалися його зростанням до 65% у 2010 році. Далі він дещо знизився і в останньому довоєнному році становив 58%. Хоч як це дивно, анексія Криму та фактична війна з Росією не призвели до істотного падіння рівня щастя. За різними оцінками, до середини 2015 року близько 8 тисяч людей були вбиті та близько 1,4 мільйона людей стали “внутрішньо переміщеними особами”. Рівень добробуту населення суттєво впав. Тим часом частка щасливих становить 57% (без Криму, але з окупованими територіями Донбасу) і 59% без Криму і без окупованих територій. З чим це пов’язане?

Це питання зацікавило Тома Коупа і Максима Обризана (див.: [Cooper, Obrizan, 2016]). Використовуючи один із видів регресійного аналізу, вони детальніше проаналізували наші дані й виявили, що середній рівень щастя значно знизився в зонах, які безпосередньо переживають війну, з таким впливом безпосереднього переживання війни на рівень щастя особи, який можна порівняти із втратою щастя, якої відносно благополучна людина зазнає, коли стає бідною. Водночас попри те, що війна на Сході домінує у ЗМІ в Україні, респонденти в інших регіонах України в основному так само щасливі, як і перед війною. Впродовж 2016 року рівень щастя стабілізувався, а у травні 2017-го щасливими були 53%, нещасними — 20%, середню позицію “і так, і ні” або позицію “важко сказати” обрали 27%.

Чинники щастя в Україні

Ми вивчаємо два типи чинників, що впливають на рівень щастя. Передусім чинники, пов'язані з реальністю, такі як соціально-демографічні характеристики та рівень благополуччя. Проте на поведінку людей впливає не лише реальність, а й сприйняття цієї реальності. Наприклад, Володимир Гімпельсон і Даніель Трейсман показують, що сприйняття нерівності є більш важливим, ніж сама нерівність [Gimpelson, Treisman, 2015]. Тому ми також вивчаємо вплив сприйняття ситуації, зокрема силу впливу задоволення різними аспектами життя (сім'єю, роботою, рівнем безпеки тощо) на рівень щастя.

Порівняння ситуації до анексії Криму та війни на Донбасі із сучасною ситуацією показує, що головні чинники, які позитивно впливають на щастя, є досить стабільними (але не на окупованих територіях). Ми наводимо результати аналізу залежностей на підставі агрегованих даних трьох опитувань 2015–2016 років (Україна без окупованих територій; усього 5952 інтерв'ю).

Гендер

Таблиця 1

Гендер і рівень щастя
(% тих, хто щасливий і радше щасливий, ніж нещасливий)

Гендерна належність	% щасливих/радше щасливих
Чоловік	56,7
Жінка	54,6
Загалом	55,6

Як свідчить таблиця 1, чоловіки дещо щасливіші за жінок, але це багато в чому пов'язане з тим, що жінки в Україні живуть приблизно на 10 років довше, ніж чоловіки, а з віком рівень щастя в Україні зменшується. Крім того, через більш довге життя жінок серед них із віком стає більше самотніх, що теж негативно впливає на рівень щастя (табл. 1).

Вік

Як видно з діаграми на рисунку 2, залежність рівня щастя від віку майже лінійна, зворотно пропорційна: чим більший вік, тим нижчий рівень щастя.

Цим Україна істотно відрізняється від США та багатьох європейських країн. Як пише С.Лааксонен: “Багато досліджень показали, що залежності між віком і щастям є U-подібними таким чином, що існує мінімум приблизно між 40 і 50 роками” [Laaksonen, 2016]. І хоча контролювання тих чи інших змінних дещо видозмінює форму кривої, ці залежності далекі від тих, що характерні для України.

Д.Бланчфлауер та А.Освальд також повідомляють про U-подібну форму кривої залежно від віку, характерну для США та Великої Британії [Blanchflower, Oswald, 2004; 2008]. Наведемо, наприклад, висновок С.Лаак-

сона: “Щастя і задоволення від життя U-подібні з віком. У Великій Британії та США благополуччя досягає мінімуму, якщо інші речі залишаються незмінними, у віці приблизно 40 років. Алесіна зі співавторами (докл. див.: [Alesina, DiTella, VfcCulloch, 2004]) проаналізували детермінанти щастя за період понад 10 років як для США, так і для 12 європейських країн. Головним фокусом їхнього дослідження було не вікове щастя, але вони теж знайшли U-подібну залежність” [Laaksonen, 2016].

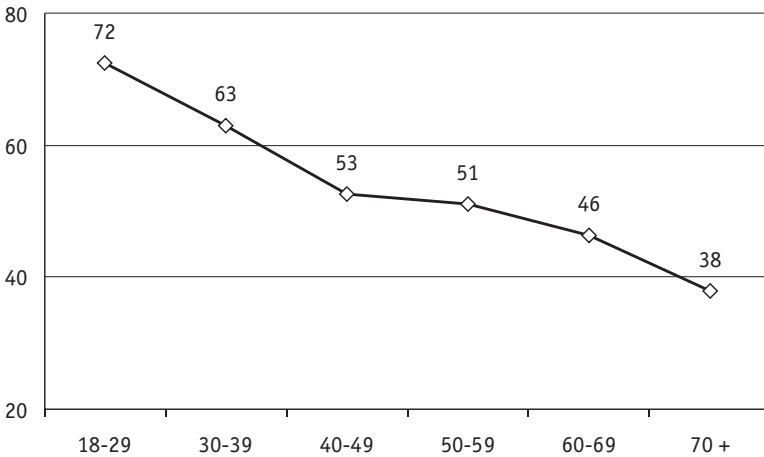

Рис. 2. Вік і рівень щастя (% тих, хто щасливий і радше щасливий, ніж нещасливий)

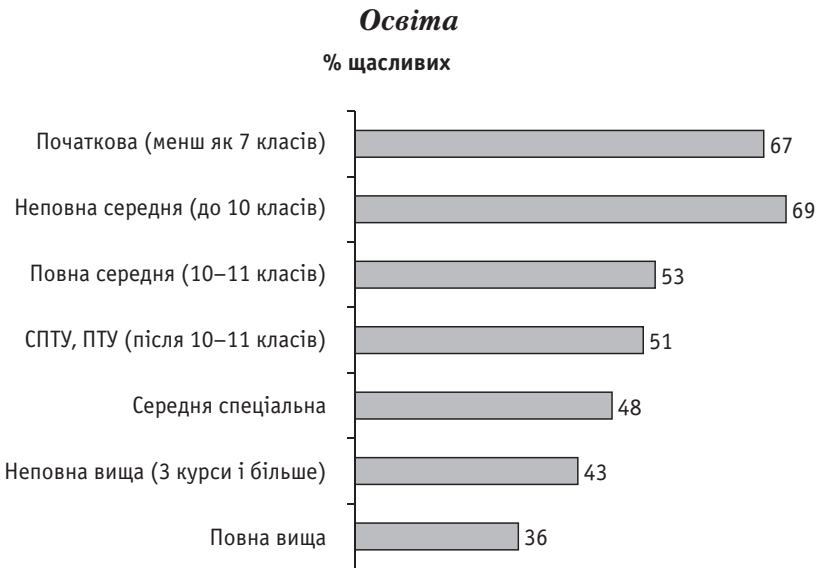

Рис. 3. Освіта та рівень щастя (% тих, хто щасливий і радше щасливий, ніж нещасливий)

Як видно на діаграмі (рис. 3), чим вища освіта, тим вищий рівень щастя (більш високий рівень освіти водночас і підвищує матеріальний рівень, і робить працю більш творчою). А те, що особи з неповною вищою освітою ма-

ють дещо вищий рівень щастя, ніж особи з вищою освітою, пояснюється тим, що серед них більше студентів і молодих людей.

Сімейний стан

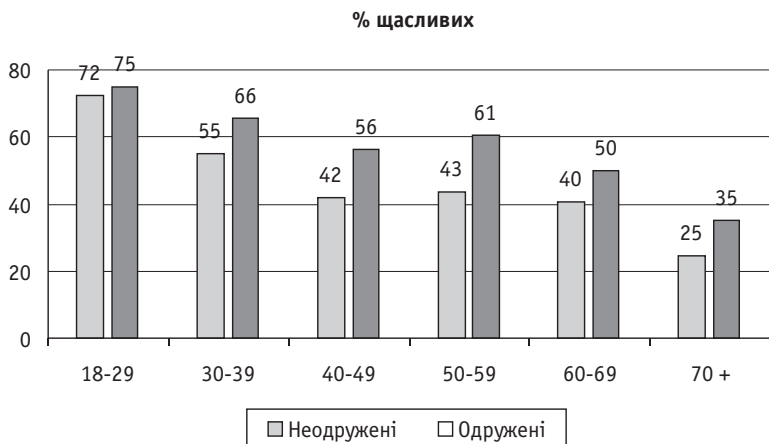

Рис. 4. Шлюб і рівень щастя
(% тих, хто щасливий і радше щасливий, ніж нещасливий)

Діаграма на рисунку 4 показує, що одружені є більш щасливими в усіх вікових групах, але особливо це стосується людей, старших за 30 років.

Добробут

Чим вищий рівень добробуту, тим вищий рівень щастя, залежність є практично лінійною (див. рис. 5).

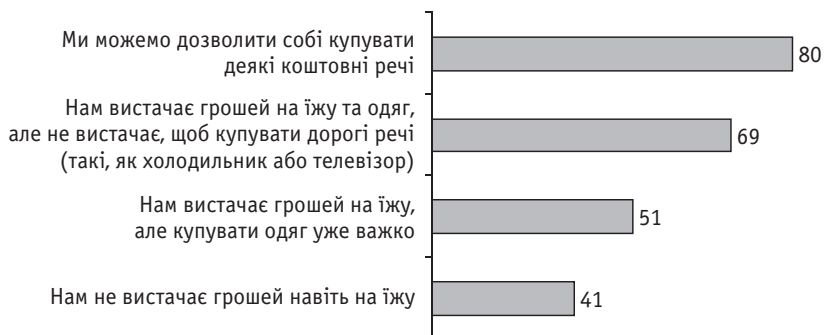

Рис. 5. Добробут і рівень щастя
(% тих, хто щасливий і радше щасливий, ніж нещасливий)

Здоров'я

Рівень щастя залежить від рівня здоров'я теж майже лінійно — чим вищий рівень здоров'я, тим вищий рівень щастя (див. рис. 6). До речі, самооцінки здоров'я та рівня матеріального добробуту теж тісно пов'язані між собою (за даними травня 2017 року коефіцієнт кореляції становить 0,395),

що ставить під сумнів тезу “здоров’я ні за які гроші не купиш”. Тобто, за нашими даними, буде доречно сказати, що краще бути багатим і здоровим, ніж бідним і хворим.

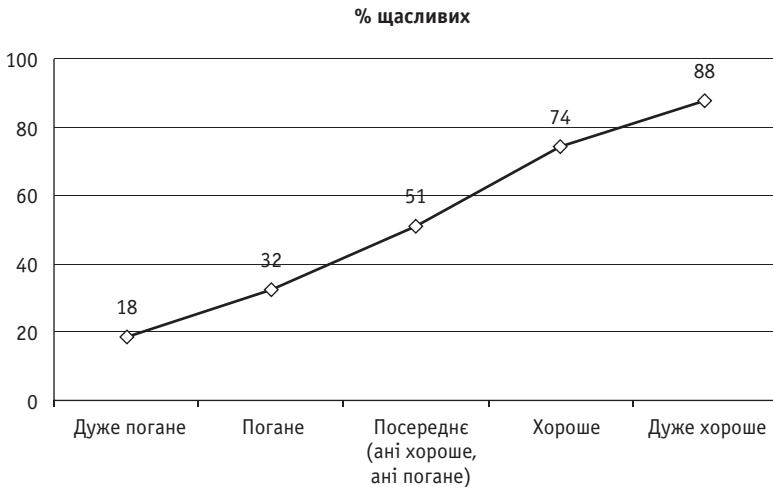

Рис. 6. Здоров'я і рівень щастя (% тих, хто щасливий і радше щасливий, ніж нещасливий)

Чинники щастя та ціннісні орієнтації населення

Як уже зазначалося, на рівень щастя впливає не тільки реальна ситуація, а й сприйняття її. Важливий не тільки рівень матеріальної забезпеченості або житлові умови, а й їх сприйняття як добрих чи поганих, тобто задоволеність ними. Ми ставили запитання щодо задоволеності респондентів різними аспектами їхнього життя. У таблиці 2 наведено коефіцієнти регресії, що показують зв'язок задоволеності тими чи іншими аспектами життя з рівнем щастя (дані проведеного у травні 2017 опитування КМІС; опитано 2040 осіб віком 18 років і старших на території, контрольованій Україною, за методикою, описаною в підрозділі “Дані”). Всі коефіцієнти є значимими на рівні 1%.

Таблиця 2

Зв'язок між задоволеністю різними аспектами життя і рівнем щастя респондентів (2017, травень)

Наскільки Вас задовольняють такі аспекти Вашого життя (у дужках курсивом скорочена назва для графіків)	Коефіцієнт регресії β^a
Ваше особисте (інтимне) життя? (<i>інтимне життя</i>)	0,327
Рівень Вашої матеріальної забезпеченості? (<i>гроші</i>)	0,288
Наявна можливість впливати на те, що відбувається з Вами?	0,274
Можливість реалізувати свої здібності?	0,267
Наявна можливість бути незалежним(-ою)?	0,257
Ваша сім'я (всі, кого Ви відносите до своєї сім'ї)? (<i>родина</i>)	0,246
Міра впевненості в завтрашньому дні? (<i>стабільність</i>)	0,243

Закінчення табл. 2

Наскільки Вас задовольняють такі аспекти Вашого життя (у дужках курсивом скорочена назва для графіків)	Коефіцієнт регресії β^a
ЗАПИТАННЯ ТІЛЬКИ ДО ТИХ, ХТО ПРАЦЮЄ: Ваша робота? (<i>робота</i>)	0,234
Наявна можливість участі в громадському житті?	0,226
Ставлення до Вас навколишніх людей? (<i>соціум</i>)	0,205
Ваші знання, досвід, уміння?	0,190
Ваша поведінка стосовно навколишніх людей? (<i>соціповедінка</i>)	0,188
ЗАПИТАННЯ ТІЛЬКИ ДО ТИХ, У КОГО Є ДІТИ: Поведінка Ваших дітей, розвиток їхніх особистих якостей? (<i>діти</i>)	0,182
Ваші житлові умови? (<i>умови</i>)	0,170
Забезпечення безпеки України? (<i>безпека</i>)	0,131
Економічне становище в Україні? (<i>економіка</i>)	0,114
Стан природного середовища у Вашому місті (селищі), селі? (<i>екологія</i>)	0,045

^a У цьому випадку цей коефіцієнт збігається з коефіцієнтом кореляції Пірсона.

Як бачимо, двома найсуттєвішими чинниками щастя населення України є задоволеність сексуальним життям (0,327) і рівнем матеріальної забезпеченості (0,288). Зауважимо, що показник зв'язку між самооцінкою свого фінансового становища (“на що не вистачає грошей”) і рівнем щастя є трохи нижчим (0,237), а між доходом (reported income) і рівнем щастя він ще нижчий (0,134). Наступними чинниками є сприйняття свободи (можливість самому контролювати своє життя, реалізувати свої здібності й бути незалежним), сім'я, міра впевненості у майбутньому; робота. Дивує те, що чинник дітей, які, згідно зі стереотипами, мають бути одним із головних аспектів щастя, посідає лише 13-те місце з-поміж 17 чинників. Можливо, це тому, що діти приносять не тільки щастя, а й турботи і нещастя.

Крім запитання про щастя ми запитували також про задоволеність життям у цілому. Цей індикатор суб'єктивного благополуччя є, можливо, більш раціональним, тоді як щастя — більш емоційним виміром благополуччя. Коефіцієнт кореляції між рівнем щастя і рівнем задоволеності життям становить 0,376.

Також слід зазначити, що для окупованої частини Донбасу (тут ми не розглядаємо ці дані) щастя значно більше залежить від рівня безпеки, а вже потім — від задоволення інтимними стосунками, від сімейного життя та дітей.

Поширені методи вивчення цінностей, зокрема методика Шварца, використовувана в Європейському соціальному дослідженні (див.: [Schwartz, 2003]), передбачають, що респондент повинен оцінити набір цінностей і сказати щодо кожної з них, наскільки вона важлива для нього. Валідність такого вимірювання викликає сумніви. По-перше, респонденти можуть відповідати на ці запитання, вибираючи соціально бажані та схвалювані речі,

по-друге, вони можуть не усвідомлювати, що саме для них є важливим, через захисні механізми. Наприклад, людина, яка найбільше цінує гроші, але не може отримати роботу з високим рівнем оплати, буде переконувати себе, що головне — не гроші, а творчий характер праці, і саме так відповідатиме на запитання [Паніотто, Харченко, 2017]. Тому КМІС у своїх дослідженнях використовує методику В.Хмелька [Хмелько, 1988]. В.Хмелько доводить, що чим більше часу людина присвячує тій чи іншій діяльності (незалежно від того, подобається чи не подобається їй ця діяльність), тим більшим є внесок змін у задоволеності цією діяльністю у задоволеність життям. Отже, чим більшим є внесок тієї чи іншої складової життя у задоволеність життям загалом, тим більш цінним для людини є складова. Розроблена Хмельком методика вимірювання цінностей передбачає визначення задоволеності окремими аспектами життя і життям у цілому та розрахунок зв'язку (коефіцієнтів парної регресії) між цими аспектами і задоволеністю життям у цілому (рівень щастя теж можна використовувати як показник задоволеності життям). Ця методика виглядає більш обґрунтованою, ніж методики, базовані на самооцінках, але її можна застосовувати лише для певної сукупності, певної групи людей, а не для окремих індивідів. Цікаво те, що під цим кутом зору ієрархія чинників, що впливають на рівень щастя, може розглядатися як структура цінностей досліджуваної соціальної групи.

Динаміка чинників щастя (цінностей) молоді

Для відокремлення тих змін у чинниках щастя, що пов'язані із соціальними змінами, від тих, що пов'язані з віком, ми виокремили три групи осіб. Молодь 18–34 років у 2006 році, ця сама вікова когорта 18–34 роки у 2014-му, та група осіб віком 26–42 роки у 2014-му (це ті, кому було 18–34 у 2006-му і хто постарів на 8 років). У кожній із цих груп приблизно 600 осіб. Вибір років для порівняння частково пов'язаний із тим, що запитання, які нас цікавлять, застосовувалися не кожного року. Важливо також те, що дані 2006 року репрезентативні для всієї території України, а 2014-го — тільки для території, контрольованої Україною (тобто без Криму і окупованої частини Донбасу).

Соціально-демографічні чинники на суб'єктивне почуття щастя впливають приблизно однаково — як на старші верстви населення, так і на молодші (ми їх тут детально не розглядаємо). У молоді менша залежність почуття щастя від віку та статі, але спостерегається така сама тенденція зростання щасливості зі зростанням рівня освіти та з поліпшенням матеріального становища.

На рис. 7 зображено розподіл впливу на щастя різних аспектів життя людей віком 18–34 років у 2006-му у спадному порядку — від найвпливовішого до найменш важливого. На ньому видно, що 2006 року щастя молоді найбільше залежало від інтимного життя, стосунків у родині й того, як до них ставляться навколишні (це те, що ми маємо на увазі під “соціумом”). Водночас найменше на почуття щастя у молодих людей впливає їхнє ставлення до інших, довколишня екологічна ситуація та рівень захищеності території, на якій вони живуть. Можна припустити, що в молодшому віці

люди більше залежні від думок свого оточення, тому на почуття щастя дуже впливає цей показник.

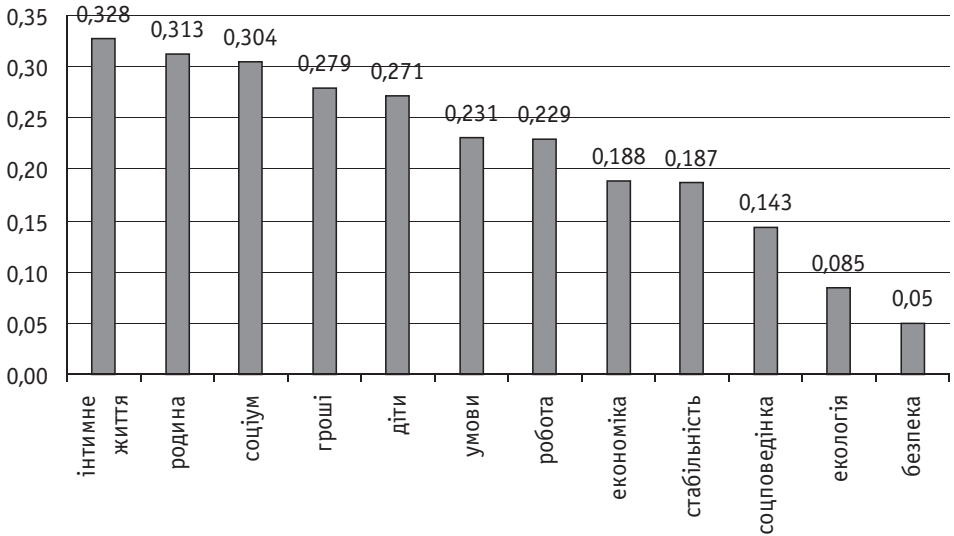

Рис. 7. Чинники щастя молоді у 2006-му (коефіцієнти парної регресії впливу задоволеності аспектами життя на рівень щастя)

Як змінився розподіл цінностей за 8 років? Порівняймо молодь 2006 і молодь 2014 років. Зауважимо, що опитування 2014 року, взяте для порівняння, проводилося у жовтні, в розпалі воєнних дій.

Графік на рисунку 8 візуалізує різницю впливу однакових чинників на щастя молоді 2006 і 2014 року. Чинники на осі x розташовані в порядку зменшення різниці між 2006 і 2014 роками.

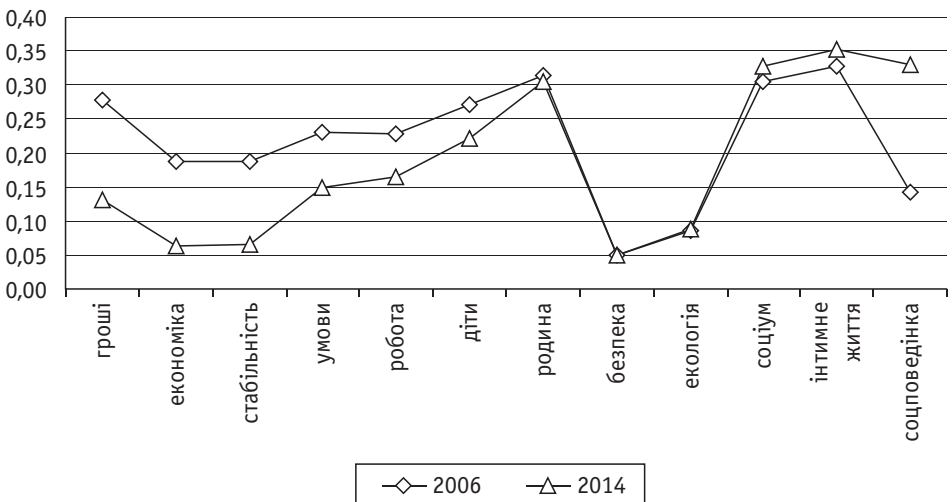

Рис. 8. Динаміка чинників щастя молоді з 2006-го до 2014 року (коефіцієнти парної регресії впливу задоволеності аспектами життя на рівень щастя)

З графіка видно, що за ці 8 років виросла тільки значущість власної поведінки щодо інших, натомість значущість інших чинників або зменшилася, або не змінилася. Так, щастя молоді 2014 року менше залежить від грошей, від економічної ситуації та стабільності. Те, що вплив безпеки на почуття щастя не змінився, з одного боку, виглядає дивним, а з іншого — узгоджується з висновком Тома Купе і Максима Обризана [Coupe, Obrasin, 2016], що на щастя впливає лише безпосереднє проживання близько до зони бойових дій. Те, що гроші стали менш важливим чинником щастя для молоді, може бути пов'язане з контекстом, в якому проводилося дослідження, — в період активних бойових дій молоді люди більше переймалися питаннями справедливості та совісті, ніж матеріальними міркуваннями. Можливо, через це і чинник “соцповедінка” став більш важливим, ніж раніше. Водночас це може бути пов'язане з тим, що велика частина групи — студенти, котрі ще не працюють і не забезпечують себе самостійно, котрі ще не мають сім'ї, тому, коли їх запитують, наскільки вони задоволені своїм матеріальним становищем, вони відповідають, що їх усе влаштовує.

Сукупний вплив віку і соціальних умов показує порівняння молоді 2006 року із постарілою на 8 років когортою 26–42 у 2014-му (рис. 9).

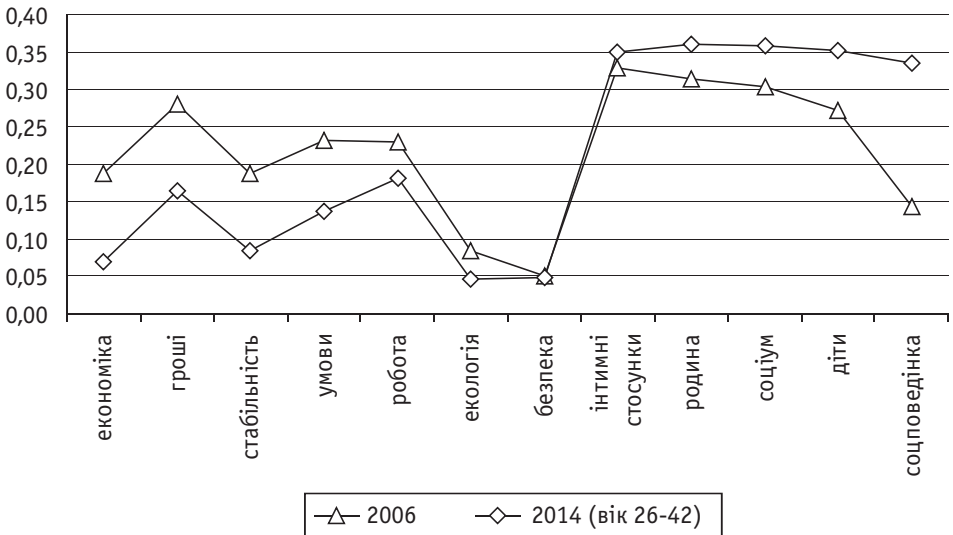

Рис. 9. Динаміка чинників щастя вікової когорти (коефіцієнти парної регресії впливу задоволеності аспектами життя на рівень щастя)

За цей час сильно впала значущість низки чинників, які 2006 року були доволі важливими. Так, матеріальне становище, стабільність та житлові умови на 2014 рік стали майже вдвічі менш важливими для почуття щастя. Вплив задоволеності роботою теж впав, але не сильно. Стабільно найменш важливим чинником є рівень захищеності території, на якій проживає людина, як і екологічна ситуація навколо; ці два чинники найменше впливають на почуття щастя. А от найважливішими чинниками за вісім років життя нашої вікової когорти стали такі чинники, як родина, соціум (“поведінка інших щодо мене”), діти та соцповедінка (“моя поведінка щодо інших”).

Найімовірніше, родина та діти стали більш важливими через те, що вікова когорта за ці вісім років досягла віку, коли власне з'являється своя родина та свої діти. Що ж до соціальної поведінки, то, як і у випадку молоді 2014 року, на значення цього чинника вплинула ситуація у країні й загальна зміна ціннісних орієнтацій в суспільстві за цей період.

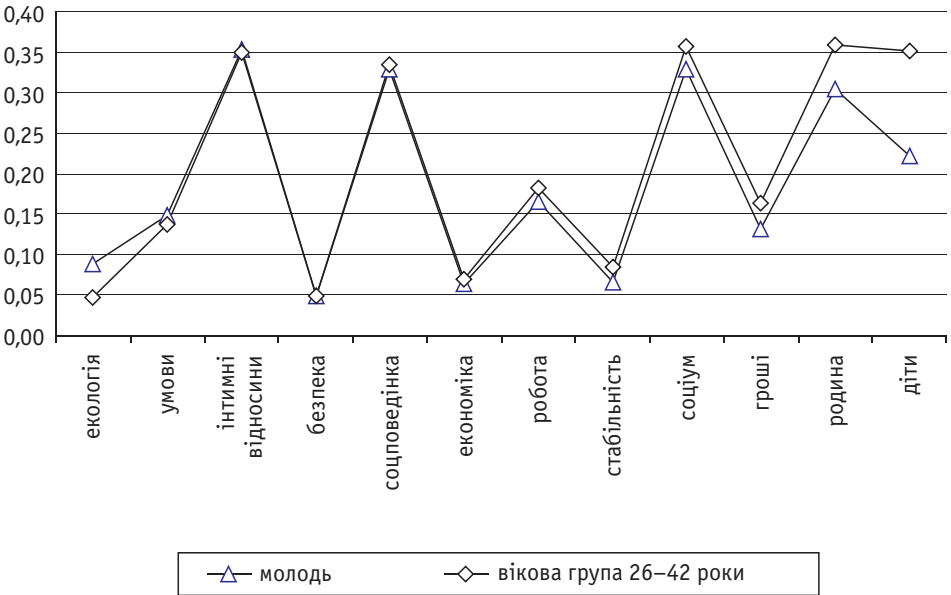

Рис. 10. 2014 рік. Молодь vs люди віком 26–42 роки

(коефіцієнти парної регресії впливу задоволеності аспектами життя на рівень щастя)

Графік на рисунку 10 показує зіставлення чинників щастя молоді 2014-го і людей віком 26–42 роки у 2014-му. Головним чином, групи не сильно відрізняються, окрім кількох чинників. Так, родина і діти мають для старшої групи населення більше значення, ніж для молодшої. Утім, це доволі логічний результат, оскільки молоді люди ще не мають своєї родини й дітей, тож їхнє щастя більше залежить від інтимного життя та власної поведінки щодо інших. Поряд із тим, старші менше переймаються екологічною ситуацією, ніж молодші, проте різниця в показниках незначна. Частково схожість цих груп пояснюється тим, що на відміну від попередніх порівнянь 2006 і 2014 років у цьому разі порівнюються не дві окремі вибірки, а дві підмножини з однієї вибірки – віком 18–34 та 26–42 роки, тобто вікові когорти 26–34 років було включено і в ту, і в іншу групу й утворюють приблизно половину кожної групи, що значно зменшує варіацію ознак.

Таким чином, вік вплинув лише на підвищення значущості чинників “родина” та “діти”, оскільки за вісім років люди ввійшли у вік, коли з'являється своя родина та діти, і присвячують їм дедалі більше часу. Всі інші зміни пов'язані із соціальними змінами (Євромайдан, анексія Криму, війна на Донбасі), а також змінами щодо доступної для дослідження території України.

Серед аспектів життя, важливих для почуття щастя, за вісім років у молоді змінилося ставлення до грошей, роботи, умов проживання, захищеності та стабільності — вплив цих чинників на рівень щастя впав. Проте більш впливовою стали їхні стосунки із соціумом — поведінка людини щодо навколишніх та їхня поведінка щодо неї.

Резюме

У ХХІ столітті рівень щастя населення України переважно зростав (з 38% до 65% щасливих), потім дещо знизився і зараз досить стабільний. Більшість населення (53%) станом на травень 2017 були щасливими, 20% — нещасливими, а 27% — і щасливими, і нещасливими водночас.

Можна визначити основні чинники, що впливають на рівень щастя українського населення:

- Вік — молоді люди зазвичай щасливіші за старші верстви населення.
- Сімейні та інтимні стосунки — задоволення інтимними стосунками та сімейним життям є одним із найважливіших чинників щастя за всі роки моніторингу; порівняно менш щасливими є ті, хто не є одруженим або втратив партнера.
- Здоров'я — чим краще здоров'я, тим щасливіші люди.
- Рівень матеріального добробуту — люди із вищим фінансовим становищем значно щасливіші, ніж бідні.
- Освіта — вища освіта збільшує ймовірність того, що людина буде щасливою.
- Рівень свободи (можливість самому контролювати своє життя, реалізувати свої здібності й бути незалежним) — це є одним із важливих чинників щастя.

Що стосується молоді, то і для молоді головними чинниками щастя є сексуальні стосунки, сім'я, рівень матеріальної забезпеченості, рівень освіти. Для молоді більш значущими, ніж для населення в цілому, є відносини зі своїм оточенням. Значення цього чинника з 2006-го до 2014 року зросло, а от рівень матеріального забезпечення, робота, умови проживання, ступінь безпеки і стабільності, хоч як це дивно, стали менше впливати на рівень щастя молоді.

Обговорюючи результати, слід сказати, що дані про чинники щастя всього населення були отримані на великих масивах (від 2000 до 5000 респондентів), тоді як дані щодо молоді — на вибірці, що охоплює 600 респондентів, і це могло позначитися на отриманих результатах.

До інших обмежень статті належить те, що ми не провели розрізнення ефектів звуження території опитування і змін у свідомості людей. Більш детального аналізу вимагає також взаємодія чинників.

Разом із тим майже всі використані нами дані є у відкритому доступі. Ми регулярно передаємо нові дані Київського міжнародного інституту соціології в Національний банк соціологічних даних “Київський архів” (<http://ukraine.survey-archive.com/>).

ДОДАТОК

Динаміка рівня щастя в Україні (2001–2017)*

“Чи вважаєте Ви себе щасливою людиною?”	Так	Радше так, ніж ні	І так, і ні	Радше ні, ніж так	Ні	Важко сказати
Січень 2001	20,0	18,1	27,5	13,6	18,9	1,9
Листопад 2002	22,9	26,0	22,4	16,6	10,4	1,8
Листопад 2003	24,0	28,0	24,0	14,0	8,0	2,0
Грудень 2005	21,7	25,2	26,8	13,5	11,4	1,3
Жовтень 2006	22,8	29,4	24,9	10,8	9,1	3,0
Грудень 2007	28,0	26,2	21,2	12,3	10,5	1,8
Березень 2008	28,1	28,9	20,8	11,5	7,7	3,1
Червень 2009	30,3	28,3	21,1	9,8	7,3	3,2
Червень 2010	33,1	31,9	18,9	9,2	5,2	1,7
Лютий 2011	34,0	29,2	17,0	9,0	7,9	2,9
Лютий – листопад 2012	21,8	35,3	26,3	9,0	4,0	3,6
Лютий – листопад 2013	24,3	33,8	24,4	9,8	5,3	2,5
Лютий 2014	22,0	37,7	23,3	8,0	4,3	4,7
Травень 2015	24,4	34,4	20,8	9,8	7,1	3,5
Травень 2016	26,0	28,1	20,8	12,8	8,5	3,7
Травень 2016	22,9	31,1	25,2	11,1	7,6	2,0
Травень 2017	24,4	28,7	24,2	12,2	7,3	3,2

* Для 2012–2013 років подано середній показник за лютий – листопад. Для 2015–2017 років подано цифри для України без окупованих територій (АР Крим та частина Донецької й Луганської областей).

Джерела

- Лэйард, Р. (2012). *Счастье: уроки новой науки*. Москва: Институт Гайдара.
- Паниотто, В.И. (1986). *Качество социологической информации (методы оценки и процедуры обеспечения)*. Киев: Наукова думка.
- Паниотто, В.І., Харченко, Н.М. (2017). *Методи опитування*. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”.
- Хмелько, В. Е. (1988). *Социальная направленность личности: некоторые вопросы теории и методики социологических исследований*. Киев: Политиздат Украины.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological bulletin*, 95, 542-575.
- Jacobsen, M. H. (2014). Sociology and happiness: An interview with Zygmunt Bauman. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 2(1), 85-94/
- National Bank for Sociological Data “Kyiv Archive”*. Retrieved from: <http://ukraine.survey-archive.com/>.
- Coupe, T., Obrizan, M. (2016). The Impact of War on Happiness: the Case of Ukraine. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 132 (A), December, 228-242.

Gimpleson, V., Treisman, D. (2015). Misperceiving Inequality. *The National Bureau of Economic Research (NBER)*, WP, no.21174. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w21174>.

Laaksonen, S. (2016). A Research Note: Happiness by Age is More Complex than U-Shaped. *Journal of Happiness Studies*, 1–12. Retrieved from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-016-9830-1#CR1>.

Blanchflower, D. G., Oswald, A. J. (2004). Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics*, 88 (7-8), 1359-1386.

Blanchflower, D. G., Oswald, A. J. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle? *Social Science and Medicine*, 66, 1733-1749.

Alesina, A., Di Tella, R., MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different? *Journal of Public Economics*, 88 (9–10), 2009-2042.

Schwartz, S. H. (2003). A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. *Questionnaire Development Package of the European Social Survey* (ch. 7). Retrieved from: <http://www.europeansocialsurvey.org>.

Статтю одержано 02.02.2018

References

Layard, R. (2012). *Happiness: lessons of a new science*. Moscow: Institute of Gaidar.

Paniotto, V.I. (1986). *The Quality of sociological data (assessment methods and procedures for ensuring)*. [In Russian]. Kiev: Naukova dumka. [= ПАНІОТТО 1986]

Paniotto, V., Kharchenko, N. (2017). *Survey Methods*. [In Ukrainian]. Kyiv: KM Academia. [= ПАНІОТТО, Харченко 2017]

Khmelko, V. (1988). *Social orientation of the individual: some questions of theory and methodology of sociological research*. [In Russian]. Kiev: Politizdat of Ukraine.

Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological bulletin*, 95, 542-575.

Jacobsen, M. H. (2014). Sociology and happiness: An interview with Zygmunt Bauman. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 2(1), 85-94/

National Bank for Sociological Data "Kyiv Archive". Retrieved from: <http://ukraine.survey-archive.com/>.

Coupe, T., Obrizan, M. (2016). The Impact of War on Happiness: the Case of Ukraine. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 132 (A), December, 228-242.

Gimpleson, V., Treisman, D. (2015). Misperceiving Inequality. *The National Bureau of Economic Research (NBER)*, WP, no.21174. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w21174>.

Laaksonen, S. (2016). A Research Note: Happiness by Age is More Complex than U-Shaped. *Journal of Happiness Studies*, 1–12. Retrieved from: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-016-9830-1#CR1>.

Blanchflower, D. G., Oswald, A. J. (2004). Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of Public Economics*, 88 (7-8), 1359-1386.

Blanchflower, D. G., Oswald, A. J. (2008). Is well-being U-shaped over the life cycle? *Social Science and Medicine*, 66, 1733-1749.

Alesina, A., Di Tella, R., MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different? *Journal of Public Economics*, 88 (9–10), 2009-2042.

Schwartz, S. H. (2003). A Proposal for Measuring Value Orientations across Nations. *Questionnaire Development Package of the European Social Survey* (ch. 7). Retrieved from: <http://www.europeansocialsurvey.org>.

Received 02.02.2018